

Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги
Серія «Стан навколишнього середовища»
«Формування екологічного світогляду»
липень, 2010 р., № 7 (79)

Засновники: Всеукраїнська екологічна ліга
ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації»

Редколегія:
головний редактор
члени редколегії:

Тимошко Т. В., голова Всеукраїнської екологічної ліги,
Байрак О. М., д. б. н., заступник директора з наукової роботи
Наукового центру екомоніторингу та біорізноманіття
металісу НАН України, член ради ботанічних садів і
дендропарків України;
Вадзюк С. Н., д. мед. н., професор, директор Інституту
медико-біологічних проблем Тернопільського державного
медичного університету імені І. Я. Горбачевського;
Гришан Ю. І., д. б. н., професор, завідувач кафедри екології та
грунтознавства Дніпропетровського державного аграрного
університету;
Лукаш О. В., к. б. н., доцент, докторант біологічного
факультету Київського національного університету імені
Тараса Шевченка;
Размстваєв С. В., к. юрид. н., доцент кафедри екологічного
права Національної юридичної академії України
ім. Я. Мудрого;
Столяренко Г. С., д. т. н., професор, завідувач кафедри
хімічної технології неорганічних речовин Черкаського
державного технологічного університету;
Терлецький В. К., к. б. н., доцент, завідувач науково-
методичним відділом Луцького інституту розвитку людини.

Літературний редактор: Козловська М. С.
Технічний редактор: Швець О. Р.

Передплатний індекс 9523

*Свідоцтво про реєстрацію Держкомітету інформаційної політики, телебачення та
радіомовлення України серія КВ № 7795 від 28.08.2003 р.*

При передруку посилання на Бібліотеку ВЕЛ є обов'язковим

Адреса редакції: 01033, м. Київ, вул. Сакаганського, 30-В, оф. 33
Т.ф.: (044) 289 31 42, **e-mail:** ve@ecoleague.net,
<http://www.ecoleague.net>

Друк: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»

Підписано до друку 09.07.2010 р.

Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 1,63

Замовлення № 377

Наклад: 300 примірників

© Всеукраїнська екологічна ліга, 2010

© Центр екологічної освіти та інформації, 2010

Видавничий центр Всеукраїнської екологічної ліги інформує!

Триває передплата тритомної Екологічної енциклопедії

У 21 столітті перед людською спільнотою гостро постали проблеми екологічної безпеки. Для України вони є особливо актуальними.

Розроблення і реалізація національної екологічної стратегії у контексті переходу нашої країни до моделі збалансованого розвитку відповідно до рішень Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), Всесвітнього саміту в Йоганнесбурзі (2002) та політичних орієнтирів всеєвропейського процесу «Довкілля для Європи» потребують екологізації суспільної свідомості, впровадження системи професійної підготовки фахівців-екологів, підвищення рівня екологічної освіти та культури населення.

З цією метою Всеукраїнська екологічна ліга ініціювала створення тритомної Екологічної енциклопедії широкомасштабного науково-довідкового видання, в якому на основі досягнень національної та світової екологічної науки подано сучасну інформацію про всі її галузі. До роботи над ним залучено висококваліфікованих фахівців у різних сферах теоретичних і прикладних питань екології, представників громадського екологічного руху, а до складу редакційної колегії увійшли відомі українські вчені та представники провідних наукових установ України.

Споширеною структурою Енциклопедії було створено на основі вивчення вітчизняної та зарубіжної енциклопедичної літератури, сучасних монографічних видань екологічного спрямування, підручників, словників, тематичних атласів, а також консультацій з фахівцями.

Екологічна енциклопедія розкриває зміст 3556 термінів, значна частина яких подається вперше. У виданні вміщено понад тисячу ілюстрацій, графіків та діаграм, а також 112 оглядових і спеціальних карт, які в комплексі характеризують сучасний розвиток екологічної науки та її основні галузі. Особливістю Екологічної енциклопедії є те, що в ній вміщено значний масив довідкового матеріалу в текстовій і табличній формах. До кожного тому вміщено тематичні додатки.

У 2008 р. завершено видання тритомної Екологічної енциклопедії.

Екологічна енциклопедія дає читачам найповнішу, найсучаснішу інформацію про стан навколишнього середовища та окремих його компонентів, про основні екологічні проблеми глобального рівня з детальною конкретизацією їх стосовно України, про методи розв'язання цих проблем. Сподіваємося, що Енциклопедія буде цікавою та корисною як для фахівців, так і для широкого загалу читачів.

З прикредитом придбання Екологічної енциклопедії звертатися за адресою:

01033, м. Київ,
вул. Сакаганського, 30-В, оф. 33,
тел. (044) 289-31-42.

Ціна трьох томів Екологічної енциклопедії – 540 грн.

ЗМІСТ

Всеукраїнська екологічна ліга – громадська організація, яка ставить собі за мету поліпшити екологічну ситуацію в державі, відродити природоохоронний менталітет, історично притаманний українцям.

Завданнями Ліги є:

- *організація громадського екологічного контролю за виконанням природоохоронного законодавства;*
- *боротьба за припинення діяльності, яка загрожувє екологічній безпеці, біорізноманіттю, здоров'ю громадян України;*
- *розширення участі громадськості у формуванні державної екологічної політики, внесення пропозицій до органів влади і управління, участь у підготовці рішень, реалізація яких істотно впливає на стан довкілля;*
- *сприяння розробці та популяризації екологічно збалансованих, енерго- та ресурсозберігаючих технологій;*
- *формування екологічної свідомості шляхом пропаганди знань про стан навколишнього середовища, підвищення рівня екологічної освіти та культури громадян.*

Заснована в 1997 році, ВЕЛ нині – одна з найпотужніших в Україні громадських організацій екологічного спрямування. Осередки Ліги є в усіх регіонах України, великих містах, районних центрах та селах.

Практична природоохоронна робота, ґрунтовні наукові дослідження, робота з дітьми та молоддю, внесення пропозицій щодо формування національної екологічної політики, видання журналіве, серії екологічних карт, тематичних збірок для освіти, тритомної Екологічної енциклопедії – ось далеко не повний перелік справ Всеукраїнської екологічної ліги.

Всеукраїнська екологічна ліга запрошує до співпраці науковців, освітян, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, ділових кіл, небайдужих громадян України, які також визначили екологічні проблеми як пріоритетні у своїй діяльності, а екологічну свідомість – важливою складовою світогляду ХХІ століття.

Наші контакти:

01033, м. Київ, вул. Саксаганського, 30-В, оф. 33

Т/ф.: (044) 289 31 42

E-mail: vel@ecoleague.net

<http://www.ecoleague.net>

Світогляди сучасного суспільства: інвайронменталізм, біоцентризм, соціальний натуралізм, трансгуманізм Ситник К. М.	2
Екологізація освіти – важливий напрям екологізації економіки Білявський Г. О., Саєнко Т. В., Пащенко О. В.	6
Формування екологічної свідомості суспільства в контексті переходу України до збалансованого розвитку Свяк Н. І., Фоліна Н. М.	11
Релігійні аспекти у процесі формування екологічної свідомості особистості Вигоська Т. В.	14
Формування екологічної свідомості школярів Лопатинська О. В.	20
Особливості підготовки майбутніх вчителів в умовах сучасної кризи екологічної культури Романько Т. І.	22

негаразди є витвором волі й свідомості людей і не каруються законами, даними природою.

На мій погляд, соціальний натуралізм може відіграти необхідну і найкращу роль у житті українського суспільства. Але треба, щоб держава забезпечила громадянам можливість для формування сучасного світорозуміння щодо життя Природи і суспільства. Якщо Україна й має нині певні досягнення, то лише завдяки окремим особистостям. Держава, на жаль, робить замало, як і більшість громадських об'єднань України, за винятком, хіба що, Всеукраїнської екологічної ліги та Товариства «Знання», які все ж організовують змістовні світоглядні заходи.

Ось чому загальносуспільним завданням на найближчу і віддалену перспективу, на моє глибоке переконання, є виховання перших і наступних поколінь незалежної України на найкращих традиціях у цих сферах.

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ОСВІТИ – ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Білявський Г. О.

*доктор геолого-мінералогічних наук,
професор*

Саєнко Т. В.

*кандидат технічних наук, доцент
Національний авіаційний університет
Пащенко О. В.
координатор Всеукраїнської дитячої
спілки «Екологічна варта»*

Освіта була і залишається однією з пріоритетних галузей соціально-економічного поступу в різні періоди суспільних трансформацій. Принципи еколого-збалансованого розвитку потребують орієнтації усіх виробництв на забезпечення пом'якшення тиску на довкілля, зменшення обсягів видобутку й використання природних ресурсів та припинення нищення навколишнього природного середовища. Міжнародні форуми, до яких приєдналася Україна, визнали освіту «фундаментом сталого розвитку, базовим елементом трансформації суспільства до сталого розвитку», а прийнята у Вільнюсі (Литва) у 2005 р. «Стратегія Європейської економічної комісії ООН освіти для сталого розвитку» поставила завдання учасникам цього альянсу до 2014 р., тобто у період Декади освіти для сталого розвитку, активізувати роботу з впровадження розроблених рамкових угод з інтенсифікації практичних дій у руслі реалізації визначених мети і освітньої політики.

Україна почала запровадження компетенційної парадигми навчання на зміну когнітивно-орієнтованій зі збереженням креативного підходу і спрямуванням на засади екобезпечного, збалансованого розвитку.

Пріоритетними напрямками реформування системи вищої освіти визначено гуманізацію, гуманітаризацію, фундаменталізацію, індивідуалізацію, інноваційний характер освіти, міжнародну інтеграцію. На жаль, не приділяється належної уваги екологізації вищої освіти та освіти в цілому, хоч сьогодні, у період глобальної екологічної кризи, вона має бути визнана найнеобхіднішою і найважливішою. Драматизм екологічних реалій сьогодення світу, особливо України, свідчить про безперспективність розвитку суспільства без екологічного мислення, свідомості, культури, тому формування сучасної системи екологічної освіти, зокрема вищої, для збалансованого, гармонійного, природоуздодженого поступу є не лише пріоритетним державним завданням, а й одним з важливих і складних концептуальних підходів до проблеми розвитку цивілізації та ноосферогенезу.

У Стратегії ЄЕК ООН з ОСР вказано, що ключовим елементом її реалізації мають бути національні (державні) Плани дій з урахуванням фактичного стану справ країни та розроблені й затверджені основоположні документи з ОСР для всіх рівнів освіти. Ці заходи було визначено як першочергові завдання для Міністерства освіти і науки та Мініприроди України. У подальшому передбачалися ґрунтовні дослідження зі зміцнення зв'язків між природничими, економічними, суспільними і політичними науками, максимальна їх екологізація з включенням принципів збалансованого розвитку до навчальних програм дисциплін вищої школи, спеціальні курси підготовки викладачів та широкомаштабні міждисциплінарні проекти.

Згідно з Концепцією екологічної освіти України, затвердженою Міністерством освіти і науки у 2001 р., основними завданнями екологічної освіти (ЕО) мають бути формування екологічної культури засобами формальної і неформальної освіти всіх верств населення, особливо керівників різних рангів, менеджерів виробництв; підготовка фахівців-екологів для усіх без винятку галузей народного господарства. ЕО покликана поєднувати екологічне знання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічну етику, екологічну культуру відповідно до певного рівня соціальної зрілості Людини. Стратегічним завданням ЕО має бути розроблення її наукових основ на базі Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст., Державної національної програми «Освіта-XXI ст.», законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції збалансованого розвитку держави, прийняття якої є питанням часу і волі законодавців разом із Законом України «Про екологічну освіту», слухання якого проходили у Верховній Раді у 2002 р.

Разом з тим, теоретичні й методичні основи екологічної освіти у вищих навчальних закладах (ВНЗ) з підготовки фахівців для вирішення нагальних професійних питань потребують осмислення педагогічних теоретико-методологічних засад становлення сучасного еколога, фахівця будь-якої галузі як особистості нового типу, готового до розв'язання практичних проблем охорони довкілля, озброєного екологічним мисленням, свідомістю,

розумінням місця Людини у Природі, яка є найвищою святістю і неперевершеним Творінням, жити в якому має право гармонійна і мудра індивідуальність, здатна забезпечити розбудову екобезпечного суспільства.

Національна система освіти відображає нинішній трагічний стан українського суспільства, який слід якнайшвидше подолати. У руслі виконання рішень Міжнародних самітів та конференцій держава має долучитися до ухвалення Концепції збалансованого розвитку та дієвого виконання окреслених завдань, серед яких питання освіти є першочерговим. Для його вирішення ще достатньо існуючого потенціалу освітньої системи, яка повинна активізуватися в частині реалізації Концепції екологічної освіти України та скоригованого Плану її виконання.

Вітчизняна система екологічної освіти ще не має належного освітняського менеджменту і управління, які відповідали б сучасним вимогам. Вона поступово втрачає колишні переваги у формальній сфері через наслідування чужих схем навчання. Недоопрацьовано залишається неформальна просвітницька діяльність, значення якої важко переоцінити у досягненні успішного виконання завдань освіти для збалансованого інформаційного суспільства. Новітні телекомунікаційні технології поки що не знайшли широкого впровадження у навчальні процеси більшості вищих навчальних закладів держави, що ставить під сумнів практичне впровадження основних положень «Порядку денного на XXI століття».

Роль освіти у подоланні екологічної кризи, розвитку збалансованого суспільства є надзвичайно високою, оскільки лише вона здатна створити передумови для формування керівної еліти, яка зможе реалізувати потужні вітчизняні можливості на благо свого народу, європейської і світової спільноти. Національна система навчання потребує глибокої, а не поверхової екологізації змісту, на базі якого можна провести поступовий, а не штурмовий перехід до освіти задля збалансованого розвитку, що передбачає вищий ступінь свідомості, духовності, екологічної культури. Сучасному західному суспільству споживання ми маємо протиставити альтернативу в образі високодуховної, освіченої нації, багатой не тільки тим, що має, а й тим, у чому не має потреби.

Комплексна оцінка національного екологічного потенціалу свідчить про можливість переходу до реалізації збалансованої політики еколого-економічного поступу. Державі вкрай потрібні стабільні та професійні управлінські структури на всіх рівнях, особливо тих, що є основою збалансованого розвитку; постійна перепідготовка державних службовців, оцінка і переатестація їх екомінімумів, знань з основ гармонізації економічної, соціальної і екологічної рівноваги. Варто активізувати розв'язання власних екологічних проблем і пропонувати світу здобутки у подоланні глобальних, регіональних і місцевих негараздів.

Інтеграція України у європейський науково-технологічний та конкурентний простір зумовлює потребу у формуванні інноваційної моделі розвитку, що спирається на сучасні наукові досягнення, їх технологічне застосування, які стануть джерелом природозгодженого економічного

зростання, базою для утвердження екологічної етики, моралі, культури, гармонізованих знань, зрештою, мудрого суспільства. На жаль, в Україні зволікають з прийняттям Концепції сталого (збалансованого) розвитку, закону «Про екологічну освіту», розробленням та прийняттям Концепції освіти для сталого (збалансованого) розвитку.

Прогресивне суспільство ХХІ століття орієнтується на ноосферне мислення, новий спосіб життя та спирається на екологічну етику, домінування духовних потреб над матеріальними. Визріла необхідність ставити акцент не на проблемах руйнації довкілля, а на любові до Природи, Людей, прагнення до правди, добра, справжніх цінностей життя. Стратегічною метою екологічної освіти є екологічний світогляд, тактичною – формування духовних потреб особистості, яка самовдосконалюється, самореалізується, прагне і словидує високі морально-етичні принципи.

Екологія в сучасному її розумінні покликана стати базовою освітньою галуззю, з власною проблематикою, методологією, колом наукових, життєво важливих проблем. Одним з головних завдань екоосвіти є формування екологічної культури кожної особистості та етносу в цілому, ефективний розвиток якої може бути реалізований через цілісну освітньо-виховну систему на базі принципово нової еколого-навчальної моделі. Час чіткого розмежування дисциплін минув. Нинішня освіта мала б сприяти всебічному розумінню єдності світу, який людина налаштована вдосконалити і поліпшити при беззастережному дотриманні екологічних законів.

Розуміння екологічної освіти як викладання лише біологічних, географічних чи інших природничих дисциплін є помилковим, оскільки навчальний зміст екологічної освіти має плекати екологічні цінності культури, що виховують підрастаюче покоління на всіх етапах життя, особливо у період формальної і неформальної освіти, нинішні суперечності якої певною мірою відповідають за екологічний стан суспільства.

Екологічна освіта повинна отримати статус стратегічної, масштабної, важливої пріоритетної галузі, з розширенням і оновленням змістом, формою та методами навчання в умовах інформатизації суспільства. Нагальною є потреба в організації її моніторингу, розвитку формальної і неформальної складових, впровадженні сертифікації навчання керівних кадрів, відповідальних працівників, депутатського корпусу, стандартизації їх екомінімумів, запровадженні екоменеджменту і екоаудиту в усіх галузях економіки, особливо в системі освіти, у постійному опрацюванні перспектив екологічної освіти в державі. Сьогодні варто ставити питання не про розвиток і вдосконалення екологічної освіти, а про новий її статус і важливу роль у розбудові системи освіти для збалансованого суспільства.

На сучасному етапі реформування освіти має утвердитися нова позиція стосовно екологічної освіти, як до інструменту соціалізації індивідуума, його адаптації до життя в урбанізованому середовищі в умовах розвитку громадянського, інформаційного суспільства. Такий підхід до розуміння екологічної освіти дає змогу представити її як нову освітню галузь з надпредметними функціями, спрямованими на формування ціннісних

орієнтації ставлення до навколишнього середовища: природного і штучного, перетвореного людською діяльністю, та внутрішнього світу самої людини, її здоров'я, духовних і матеріальних потреб.

Система екологічної освіти потребує значного вдосконалення, тобто належного оперативного зворотного зв'язку для виявлення слабких місць, відповідних чутливих управлінських рішень, що можуть реалізовуватися через впровадження дієвого аудиту і запровадження індикаторів. Останні широко застосовують для моніторингу інтенсивності просування на шляху збалансованого розвитку багатьох держав світу. Індикатори визначають реальним інструментом контролю ефективності діяльності керівних органів влади щодо впровадження поставлених цілей. Завдяки їх аналізу може відбуватися коригування мети, завдань довгострокових цільових програм.

Екологічна підготовка у вищій школі тісно пов'язана зі спеціалізацією ВНЗ, який готує фахівців для певної галузі. Якщо вітчизняний агропромисловий комплекс отримує державну підтримку у розвитку сучасних напрямів наукових досліджень, то підготовка студентів проходить з їх активним залученням у цей процес, що є свідченням ефективного поєднання теоретичної і практичної складових у формуванні високого рівня екологічної культури. Коли ж у галузі не впроваджується екологічний менеджмент, аудит, паспортизація підприємств, територій, це відразу позначається на стані екологічної підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей, спеціалізацій, у яких повільно формується необхідний високий рівень екологічного мислення, свідомості, загалом екологічної культури відповідно до Концепції екологічної освіти України, Стратегії ЄЕК ООН освіти для збалансованого розвитку, принципів екологічного імперативу «Порядку денного на ХХІ століття».

Загалом, введення лише одного предмета «Основи екології» у навчальні програми вищої школи не здатне реалізувати екологічну освіту майбутніх фахівців, а фактичне припинення викладання «Осн. екологічних знань» у загальноосвітніх закладах ставить під сумнів її існування в нашій державі взагалі, а також засобів для формування людини відповідальної та згуртованої держав навколо спільних проблем і дій з подолання глобальної екологічної і фінансової криз.

Всі складові галузевих стандартів вищої освіти мають бути оновлені та доповнені новими вимогами до змісту навчання, соціального замовлення, діагностики якості еколого-креативної компетентності майбутніх фахівців у період Декади освіти для сталого розвитку.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ УКРАЇНИ ДО ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ

Свяк Н. І.

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри екології,

голова Черкаської міської організації

Всеукраїнської екологічної ліги

Фоміна Н. М.

старшій викладач кафедри хімічної

технології неорганічних речовин,

голова Черкаської обласної організації

Всеукраїнської екологічної ліги

Черкаський державний технологічний

університет

В останнє десятиріччя причини незадовільного екологічного стану довкілля перемістилися від економічних до психолого-освітніх. Це зумовлено байдужістю, недостатнім екологічним вихованням та відсутністю екологічної освіти усіх верств населення. В умовах відсутності екологічних знань формується поведінка як пересічних громадян, так і керівників місцевих громад, підприємств, урядовців спостерігається зростання забруднення довкілля. Не всі усвідомлюють прямиї взаємозв'язки між своїми діями і станом довкілля, не розуміють існування зворотного зв'язку – впливу навколишнього природного середовища на стан здоров'я людини.

Для виживання людства і всієї біосфери потрібен кардинальний перегляд пріоритетів розвитку. Основою їх має бути благополучне існування не тільки нинішніх, а й майбутніх поколінь. Лише у такий спосіб можна реалізувати збалансований (сталий) розвиток суспільства.

Ні наявність матеріальних передумов, ні можливість змоделювати та спрогнозувати можливі варіанти майбутнього у взаємодіючих суспільства та природи не можуть самі по собі, автоматично забезпечити вихід з сучасної екологічної кризи та запобігти глобальній екологічній кризі. Її фундаментальні корені лежать в особливостях людського способу існування і ґрунтувалися всією історією розвитку цивілізації.

Засоби вирішення кризової ситуації у відносинах суспільства і природи слід шукати в самих причинах її виникнення. Особливості людської діяльності породжують сучасну кризу у взаємодіючих суспільства та природи, і вони ж дають головні передумови для уникнення глобальної екологічної катастрофи. Людська діяльність має свідомий, доцільний характер, і її особливості значною мірою, зумовлені специфічними рисами свідомості.

Свідомість прийнято визначати як найвищу форму найзагальнішої властивості матерії – відображення. Вона полягає в узагальненому,